

Features of Islamic Tasawof

بریده از میان متن این کتاب

فرقان و شناخت حق از باطل، بهره کسانی است که باطن خویش را با نور و ذکر حق صیقل داده‌اند و حرم دل را حرم خدا قرار داده و از هوا رسته‌اند؛ از غفل که منبع علم است، فراتر رفته و به ویرای آن، یعنی قلب که منشأ ایمان و ایقان است، تمسک جسته‌اند؛ استدلال و تجربه را هر چند مفید دانسته‌اند، اما به قلمرو آن اکتفا نکرده‌اند. آنان شیوه و روشی را برگزیده‌اند که همه انبیاء و اولیا به آن توصیه و بر آن تأکید داشته‌اند. صیانت نفس را تمهیدی برای معرفت رب قرار داده‌اند و به همین جهت در مرتبه نازله، همان اتهام انبیا را به جان خریدند و به مجنون بودن متهم گشته‌اند.

ویژگی های تصوف اسلامی

معاون سرمحقق خواجه ذاکر صدیقی

ویژگی های تصوف اسلامی

معاون سرمحقق خواجه ذاکر صدیقی

Asistant Professor khwaja Zakir Sediqi

2021

ISBN 978-9936-645-53-0

9 789936 645530

دولت جمهوری اسلامی افغانستان

اکادمی علوم

معاونیت بخش علوم اسلامی

مرکز تفسیر و حدیث

ویژگی های تصوف اسلامی

۱۳۹۹ هـ . ش

معاون سرمحقق خواجه ذاکر صدیقی

شناسنامه کتاب

- نام کتاب: ویژگی های تصوف اسلامی
- نویسنده: معاون سرمحقق خواجه ذاکر صدیقی
- ادیتور: معاون سرمحقق نورالله کوثر
- مهتمم: محقق محمد یعقوب عبدالرحیمزی
- سال طبع: ۱۳۹۹ هـ ش / ۲۰۲۱ م
- ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباط عامه اکادمی علوم
- محل چاپ: الهام نبی زاده، کابل - افغانستان
- تیراژ: ۵۰۰ نسخه
- نوبت چاپ: اول
- ISBN: ۹۷۸-۹۹۳۶-۶۴۵-۵۳-۰

حق طبع برای اکادمی علوم محفوظ است

سورة الاحقاف

ابداء

به آنکه عشق را آفرید و آنرا نثار انسان نمود.

فهرست مطالب

نظر استاد رهنما / پوهنوال عبدالجليل "يوسفى"	أ
تقريظ / معاون سرمحقق عبدالولى "بصيرت"	و
تقريظ / معاون سرمحقق عبدالمعبود "ضريرى"	ط
تقريظ / معاون سرمحقق فضل الرحيم "محمود"	م
مقدمه	١

فصل اول

مرورى به گذشته موضوع	٥
----------------------------	---

فصل دوم

شناخت تصوف	١٣
تعريف تصوف	١٣
منابع تصوف	٢٧
منابع تصوف اسلامى	٤٣
انواع تصوف	٧٣
الف- تصوف زاهدانه	٧٤
ب- تصوف عارفانه	٨٠
ج- تصوف عاشقانه	٨٦

فصل سوم

مبانى تصوف اسلامى	٩٣
١- مقامات و احوال	٩٣
٢- اصول تصوف اسلامى	١١١

فصل چهارم

جایگاه تصوف در جوامع اسلامی ۱۲۱

۱- جایگاه تصوف در نظر فقهاء متکلمان و فیلسوفان ۱۲۱

۲- نظر اباحیگران ۱۲۵

۳- نظر منتقدان منصف ۱۲۷

فصل پنجم

تحلیل شرعی طریقه های مشهور تصوف در جوامع اسلامی . ۱۳۱

۱- نقشبندیه ۱۳۶

۲- چشتیه ۱۶۲

۳- قادریه ۱۷۶

۴- سهروردیه ۱۸۳

۵- شاذلیه ۱۸۹

۶- طریقه کبرویه ۱۹۱

۷- طریقه مولویه ۱۹۳

۸- طریقه بکتاشیه ۱۹۶

۹- بریلویه ۲۰۱

۱۰- جماعت تبلیغ ۲۰۴

۱۲- جماعت نور ۲۱۶

نقدی بر برخی طریقه های دیگر ۲۳۷

نتیجه ۲۵۷

پیشنهاد ها ۲۶۱

مآخذ ۲۶۲

نظر استاد رهنما

حمد و ثنا پروردگار دانای او بی همتا و درود بر سرور عارفان یکتا پرستان مجتبی صلی الله علیه وسلم: اثر علمی تحقیقی محترم محقق خواجه ذاکر صدیقی تحت عنوان (ویژه گی های تصوف اسلامی) جهت ترفیع به رتبه علمی معاون سرمحقق به رهنمای من که به اثر زحمات پیگیر و دقت فراوان پژوهنده و نگارنده ارجمند آن به اسلوبی شیوا و اکادمیک تکمیل گردیده است اثر ارزشمند یست در زمینه تصوف و عرفان اسلامی که بخشی از فرهنگ غنی و پر بار اسلامی و در عین حال کسترده و در بردارنده عرصه های مختلف روحی، روانی، اجتماعی، اخلاقی، تاریخی حتی سیاسی.

لازم میدانم به حیث استاد رهنما نکاتی را پیرامون این اثر علمی تحقیقی متذکر گردم.

اثر علمی تحقیقی ویژه گی های تصوف اسلامی در کل در پنج فصل به نگارش در آمده است که در فصل اول نگارنده تحت عنوان مروری به گذشته موضوع نگاهی جامع به سابقه آثار نگاشته شده در زمینه و معرفی و نقد کوتاه منابعی که از آن استفاده برده است افکنده و در آن خاطر نشان کرده که از حیث ضرورت وقت و زمان کنونی و از حیث شمول مطالبی که در این اثر مورد بحث قرار گرفته به نگارش و نشر این اثر نیاز مبرم محسوس است.

در فصل دوم به شناخت و معرفی لغوی و اصطلاحی واژه تصوف، منابع، اقسام و سایر مطالب مربوط پرداخته و از دیدگاه محقق سه روند در تصوف برجسته می یابد که تصوف زاهدانه، تصوف عارفانه، و تصوف عاشقانه است و این تقسیم در عین حال که بیانگر سلوک عارفانه

برازنده است، بیانگر سیر تاریخی تصوف از صدر اسلام تا زمان معاصر را نیز احتوا میکند.

در فصل سوم به شرح و بیان برخی اصول، مصطلحات، و آداب متداول و معروف در میان صوفیه یافته و در آن به طور دقیق هر واژه و اصطلاح و شیوه عرفانی به ارزیابی گرفته شده است.

در فصل چهارم نظر و دیدگاه برخی موافقان و مخالفان تصوف را و آنانی را که ملاحظاتی از زاویه خاصی دارند بازتاب داده است که شامل فقهاء، متکلمان، فیلسوفان، اباحیگران و دیگر دسته ها و گروه ها میگردد که این انتقادها را عمدتاً دو دسته ارزیابی می کند؛ انتقادهای منصفانه و غیرمنصفانه که بدون شک انتقادهای غیرمنصفانه قابل نقد و بررسی بیشتر از نظر شرع و نصوص دینی اند.

فصل پنجم بیانگر طریقه های تصوفی است که در جریان تاریخ طولانی اسلام ظهور نموده شکل گرفته به ترقی و کمال رسیده یا مضمحل گردیده اند و در فرجام این بحث جالب با نتیجه، ارائه پیشنهادها و ذکر مآخذ پایان می یابد.

سبک و شیوه نگارش اثر حاضر شیوا، روان و به اسلوب علمی است. همه می دانیم که در زمینه تصوف و عرفان اسلامی آثار فراوانی در افغانستان و دیگر کشورها به نگارش در آمده ولی چیزی که این اثر را ویژه گی خاص می بخشد شیوه نوین علمی همراه به طرح پرسش ها و ارائه پاسخ هاست که به مناقشات و بررسی های کنجکاونه در آن بازتاب یافته است. کاربرد واژه ها و عبارات معتبر و شناخته شده علمی که شیوه کار علمی و متداول جامعه اکادمیک کشور است اثر را برازنده گی بخشیده است به خصوص جنبه تحقیقی و ژرفنگرانه آن به طور

مثال از تقسیم تصوف به عاشقانه و عارفانه و زاهدانه این ادعا را خوبتر می توان دریافت.

حفظ بی طرفی و خود داری محقق محترم از پیش داوری های هیجانی و احساساتی برخاسته از حب و بغض شخصی خواننده را بر امامتداری و پابندی محقق به اصل علمی تحقیق مطمئن می سازد که همانا جست و جوی حقایق و دورکردن پرده از روی گرایش های افراطی بدبینانه یا خوش بینانه است که خواننده را دچار سردگمی می کند این اثر این مشکل مردم ما به خصوص نسل جوان تشنه به مطالعه و تشنه به درمان روانی درد های فردی و اجتماعی عصر ما را درک کرده و سعی نموده تا بیان حقایق را در روشنی ارزش های اسلامی به هر سلیقه دیگری ترجیح دهد که الحق در آن موفق بوده است.

استناد به آیات کریمه، احادیث نبوی صلی الله علیه وسلم، عمل کرد اصحاب کرام در هر جزء بحث اصل دیگر نیست که وزن اثر را بیشتر می سازد، آوردن شواهد و گواه ها از پیشکسوتان تصوف و عرفان در سده های دوم، سوم و چهارم هجری قمری و همچنان اشعار عارفانه حکیم سنایی، عطار، مولوی، شیخ شبستری و اخیرا علامه اقبال لاهوری که بیانگر بازتاب وسیع تصوف و عرفان در ادبیات است نشانه دیگری از توجه محقق ارجمند به ابعاد و پهلوهایی مختلف و متنوع موضوع مورد بحث است.

استفاده از منابع متعدد و معتبر که تعداد شان به ۱۳۱ اثر می رسد که نه تنها کتب و رسالات نگاشته شده در زمینه تصوف بلکه قرآن مجید، صحاح سته و سایر کتب کلامی و منابع تاریخی اسلام به زبان های مختلف دری و عربی به جامعیت و علمی بودن اثر وزن و ارزش

بیشتر می بخشد به خصوص که این اثر در کشور های مختلف افغانستان، ایران، هند، مصر، لبنان، پاکستان و سایر بلاد به نشر رسیده اند.

طرح پیشنهاد های موثر و سودمند برای معرفی هرچه بیشتر تصوف ناب اسلامی و زدودن غبار خرافات از چهره این مشرب خدا پرستانه بر مبنای اخلاص و محبت بنده گی از یک سو و حل مشکل میلیون ها علاقه مند به شناخت و فهم تصوف اصیل اسلامی به خصوص برای نسل جوان ما از سوی دیگر همانگونه که هر اثر تحقیقی در پایان کار به عرضه پیشنهادها می پردازد کار ارجمند دیگر این نگارنده و پژوهشگر ارجمند است.

موضوع دیگری که در این اثر قابل توجه است، معرفی فرقه و طریقه های تصوفی موجود و منقرض است و همچنان فرقه هایی که تحت پوشش تصوف خود را جازده اند، نقد این ها و نگاهی به شیوه عملکرد و برنامه های آنهاست که نگارنده از خلال این بحثش می خواهد هر فرقه پرنسیپ های اساسی مورد عمل خویش را بر مسیر شرعی و سنت نبوی رهنمایی وسوق دهند.

با ذکر نکات مختصر و اشاره گونه بالا به حیث استاد رهنما من این اثر را یک اثر جامع و ارزشمند علمی تحقیقی ارزیابی نموده آنرا برای ترفیع وی به رتبه علمی معاون سرمحقق مناسب و بایسته دانسته از بارگاه صمد یکتای بی همتا موفقیت های هر چه بیشتر موصوف را در راه خدمت به دین مقدس اسلام، میهن بلا کشیده ما، پخش و نشر فرهنگ فرهیخته و پالوده اسلامی و انسانی که در تصوف و عرفان اسلامی نهفته بیش از این با نگارش های تازه و تازه تر استدعا نموده

نظر استاد رهنما

آرزومندم اهل دانش و فرهنگ ما به ویژه نسل جوان روان های خود را در تامین روابط اجتماعی و تاسیس رابطه زیبای عبودیت به پروردگار توانای خود که مستحق هرگونه پرستش و اخلاص است پرورش دهند.

با احترام

پوهنوال عبدالجلیل یوسفی

تقریظ

الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله و على آله و اصحابه و من
اهتدى بهديه.

تزکیه و صفایی نفس در دین مقدس اسلام مورد توجه خاصی
قرار گرفته است. و راه برای تزکیه نفس در پیمودن مدارج عرفانی مطابق
به شریعت و آموزه های دینی و رعایت ارزشهای اخلاقی، همواره باز
است قرآنکریم یکی از وظایف مهم پیامبر صلی الله علیه وسلم را تزکیه
نفس معرفی میکند: {هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ
آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ
مُبِينٍ} ^(۱)

اوست خدای که پیامبر امی را از میان خودشان مبعوث ساخت، که
آیات او را (قرآن) برایشان تلاوت میکند و آنها را پاک و تزکیه نفس می
کند و کتاب و دانش را برایشان می آموزد در حالیکه قبل از آن ایشان
در گمراهی ظاهر بودند.

پیامبر صلی الله علیه وسلم یارانش را چنان تزکیه نفس نموده و به
مدارج معرفت دینی عروج داد که همه دعوتگران این راه شدند و
مشتاقان راه حقیقت را دستگیر کرده و آنها را از بیراهه به راه حق و
حقیقت رهنمون ساخته اند.

تزکیه مومنین توسط پیامبر صلی الله علیه وسلم از منت، انعام و
احسان الله متعال بر مؤمنان است: {لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ

---

^۱ - (الجمعة: ۲)

فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ^(۱)

هر آینه نعمت فراوان داد خدا بر مؤمنان؛ آنگاه که فرستاد در میان ایشان پیغمبری از قوم ایشان، می خواند بر ایشان آیات خدا را و پاک سازد ایشان را و می آموزد ایشان را کتاب و علم و هر آینه بودند پیش از این در گمراهی آشکارا.

ابراهیم علیه السلام وقتی به بعثت پیامبر خاتم دعا میکند یکی از صفات برارندهء ویرا که در دعای خود شامل میسازد. همانا صفت تزکیه و پاک نمودن نفس مؤمنین است، که توسط پیامبر صلی الله علیه وسلم انجام میآید:

أَرْبَنَا وَأَبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ^(۲)

ای پروردگار ما! بفرست در میان ایشان پیامبری از ایشان، بخواند بر ایشان آیت های و بیاموزد ایشان را کتاب و علم و پاک کند ایشان را؛ هر آینه تویی توانا[ی] دانا.

رسول الله صلی الله علیه وسلم زهد و تقوی و تزکیه نفس را در ترجیح محبت الله بر دنیا و حفظ وقار و عزت در میان مردم بیان میکند:

«أَزْهَدُ فِي الدُّنْيَا يُحِبُّكَ اللَّهُ، وَأَزْهَدُ فِي أَيْدِي النَّاسِ يُحِبُّكَ
النَّاسُ»

^۱ - (آل عمران: ۱۶۴)

^۲ - (البقرة: ۱۲۹)

از حرص دنیا دست بردار و پرهیز کن تا محبت الله را کسب نمائی او از چشم دوختن به دارئی مردم پرهیز کن تا محبت مردم را حاصل نمائی. اگر چه موضوع تصوف، عرفان و تزکیه نفس از دیر باز نزد بسیار از ملل دنیا رایج بوده است، اما در اسلام تهذیب شده با مطابقت به شریعت مقدس الهی امضاء و دنبال شده است. ولی نباید فراموش کرد که با گذشت زمان در بسا موارد تزکیه نفس به انحراف کشانده شده و مستقل از شریعت الهی خوانده شده است، و گاهی با رسم و رواجهای سلیقوی خلط شده و به کج راهه رفته است. دانستن این همه مستلزم آن بود تا تحقیقی در باره صورت گیرد که صحیح از سقیم برملا شود. این عمل را محترم استاد صدیقی انجام داده است و حتی الامکان کوشیده موضوع را تبیین و تقدیم علاقمندان نماید که قابل ستایش است.

محترم استاد صدیقی با استفاده از منابع معتمد علمی و مطابق به معیارهای پذیرفته شده در مراجع اکادمیک رساله خود را به پایه اکمال رسانیده است.

بنا برآن این اثر دانشمند را برای ترفیع به رتبه علمی معاون سرمحقق کافی میدانم چاپ و تکثیر آنرا برای علاقمندان مفید دانسته و پیشنهاد میدارم. و همچنان موفقیت‌های مزید مؤلف را در عرصه های علمی، از بارگاه الله متعال خواهانیم.

معاون سرمحقق

عبدالولی «بصیرت»

تقریظ

الحمد لاهله والصلاة على اهلها.

دین مقدس اسلام به عنوان یک دین کامل، زنده و جهانی است که ارزشهای ولای آن در ژرفهای قلب انسانهای مؤمن جای داشته و تا جهان باقیست این ارزشها باقی خواهند ماند، احکام و دستورات این دین تا روز قیامت پایدار و در هر شرایط و زمان قابل تطبیق میباشد. احکام و رهنمودهای نجات بخش آن طوری که راجع به عقاید، معاملات و معاشرت وارد گردیده است، همانگونه در مورد اخلاق، اصلاح باطن، ذکر خدا، توکل، اخلاص... وارد گردیده است.

در آغاز این همه موضوعات دینی بصورت کلی و یکجا در علم فقه مورد بحث قرار گرفته است، قسمیکه امام ابوحنیفه رحمة الله علیه علم فقه را به (معرفت ما لها و ما علیها) تعریف مینماید که در برگیرنده علم عقاید و علم تزکیه هم میباشد. اما متأخرین علماء بعد از تابعین، به تصنیف این علوم پرداخته و هر کدام را از دیگرش ممتاز ساخته و به نماهای ذیل نامگذاری نموده اند:

۱- علم کلام. ۲- علم فقه. ۳- علم تصوف.

تصوف هم بگونه دیگر علوم شرعی یکی از شعبه های مهم دین است که با هم رابطه تنگاتنگ دارند. تصوف به نامهای علم القلب، علم الاخلاق، احسان، سلوک و طریقه هم یاد میگردد. اما در اصطلاح قرآن و حدیث بیشتر بنام تزکیه و احسان تذکر یافته است.

قسمیکه بسیاری از اعمال ظاهری فرض، واجب، سنت واز سوی حرام و مکروه میباشد، همانطور این احکام در اعمال باطنی هم وجود دارند. مثل: حصول تقوی، اخلاص، توکل، صبر، شکر، تواضع، قناعت،

حیا، رحم، حلم و اخلاق پسندیده لازم و از سوی دیگر اجتناب از اعمال زشتی مانند: تکبر، عجب، غرور، حب مال، حب جاه، بخل، حرص، بغض، حسد، کینه و غیره اعمال زشت ضروری است. چنانچه الله متعال می فرماید: {وَدَرُّوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ} ^(۱) یعنی: از گناهان ظاهری و پنهانی را باید ترک نماید.

طوری که تمام علمای اسلامی اتفاق نظر دارند که (حصول فضایل و اجتناب از رذایل برای هر فرد عاقل و بالغ فرض است) ^(۲) که آنرا اصلاح نفس، تزکیه نفس و یا تهذیب اخلاق مینامند. قسمیکه الله متعال میفرماید: {وَيُزَكِّهِمْ} ^(۳). و {قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا} ^(۴)

علامه ابن عابدین با استفاده از تعریف امام غزالی تصوف را این گونه تعریف نموده است: (تصوف عبارت از علم نیست که تصوف آن انواع فضایل و چگونگی کسب آن و انواع رذایل و چگونگی اجتناب از آن شناخته می شود) ^(۵)

جای شک نیست که حصول اخلاق حمیده و اجتناب از رذایل برای هر فرد مسلمان لازم است و هدف اساسی در تصوف اسلامی رضای الهی و اتباع شریعت میباشد، بیعت، ریاضت، و مجاهدات، کشف و کرامات هدف اصلی نبوده بلکه بیعت و ریاضت یک وسیله، کشف و کرامات یک موهبت مزید الهی است، اما مدار کمال و برتری در تقوی است.

---

^۱ - (الأنعام: ۱۲۰)

^۲ - رد المختار علی در المختار، ج: ۱ ص: ۴۰

^۳ - (البقرة: ۱۲۹)

^۴ - (الشمس: ۹)

^۵ - رد المختار علی در المختار، ج: ۱ ص: ۴۰

متأسفانه که در ارتباط به تصوف و عرفان اسلامی افراط و تفریط صورت گرفته است، عده از علمای دین بنا بر مشاهده برخی اعمال مخالف شرع که از سوی یک تعداد از متصوفه نااهل صورت گرفته، از بنیاد تصوف را انکار نموده و آنرا خارج از دین قلمداد نموده اند. از سوی دیگر یک عده مدعیان دورغین تصوف که از راه اصلی تصوف و عرفان اسلامی عدول نموده با استعمال اینگونه الفاظ مخالف شرع: شریعت چیزی دیگر است و طریقت چیزی دیگر و یا فلان سخن گرچه در شریعت ناروا است اما در فقیری جایز است) تصوف را تنها راز سینه به سینه وانمود ساخته بسیاری از محرّمات شرعی را حلال پنداشتند و به الحاد و کجروی روی آوردند.

در حالی که شاه ولی الله محدث دهلوی رحمة الله علیه راجع به تصوف حقیقی میگوید: "شریعت بدون طریقت فلسفه محض بوده و طریقت بدون شریعت زندقه و الحاد است" قاضی ثناء الله پانی پتی که یکی از بزرگان تصوف در هندوستان است میگوید: "شخصی که ظاهرش پاک نباشد باطن وی به هیچ وجه پاک شده نمیتواند"

شیخ عبدالقادر سهروردی (بانی سلسله سهروردیه) به نقل از حضرت سهل بن عبدالله در کتابش مینویسد "هر نوع وجدی که مورد تأیید کتاب و سنت قرار نگیرد باطل است" بنا بر نکات فوق ضرورت میرفت تا در زمینه تحقیقاتی صورت گیرد که بتواند مردم مسلمان و دین دوست ما را در روشنایی کامل قرار دهد.

بناء استاد محترم محقق خواجه ذاکر صدیقی اقدام بجا نموده پروژه علمی - تحقیقی خویش را تحت عنوان (ویژه گی های تصوف اسلامی) انتخاب و به پایه اکمال رسانیده است، استاد صدیقی رساله مذکور را

مطابق با مفردات منظور شده در پنج فصل (فصل اول مروری به گذشته موضوع. در فصل دوم تحت عنوان شناخت تصوف که تعریف تصوف، منابع عمومی تصوف، منابع تصوف اسلامی و انواع تصوف را به بررسی گرفته است. در فصل سوم تحت عنوان مبانی تصوف اسلامی، مقامات، احوال و اصول تصوف اسلامی را مورد بحث قرار داده است. در فصل چهارم تحت عنوان جایگاه تصوف در جوامع اسلامی، جایگاه تصوف را از نظر فقهاء، متکلمان و فیلسوفان مورد بررسی قرار داده و همچنان نظر اباحیه و منتقدان منصف را مورد بحث قرار داده است. در فصل پنجم تحت عنوان تحلیل شرعی طریقه های مشهور تصوف در جوامع اسلامی چون: نقشبندیه، قادریه، سهروردیه، شاذلیه، کبرویه، مولویه، جماعت نور، جنبش گولن و ... مورد بررسی قرار داده است و در اخیر نتیجه و پیشنهادات مفید و سازنده ارائه نموده است با در نظر داشت معیارهای پذیرفته شده در مراکز علمی و اکادمیک مورد بحث قرار داده، و با اسلوب شیوا و با استفاده از منابع و مأخذ معتمد علمی به پایه اکمال رسانیده است.

بناءً من به عنوان تقریظ دهنده رساله علمی - تحقیقی موصوف را جهت ترفیع به رتبه علمی معاون سرمحقق کافی دانسته و چاپ و نشر آنرا پیشنهاد مینمایم. در اخیر توفیقات بیشتر برای استاد محترم در راستای خدمت دینی و میهنی از بارگاه ایزد منان خواهانم .

(ومن الله التوفیق)

با احترام

معاون سرمحقق عبدالمعبود (ضریری)

تقریظ

انسان برگزیده ترین مخلوق خداوند است بشرطی آنکه راه کمال معنوی و ترقی روحانی را بپیماید و راه رسیدن به کمال روحی و معنوی؛ همان راه پیروی و متابعت از رسول اکرم صلی الله علیه وسلم و یاران با صفایش است که منجر به تزکیه نفس و دوری از رزایل اخلاقی میشود، این مأمول در شامل شدن به سلک تصوف که موافق به شریعت اسلامی باشد میسر است.

رساله علمی - تحقیقی که محترم محقق خواجه ذاکر صدیقی تحت عنوان (ویژه گی های تصوف اسلامی) به رشته تحریر در آورده است در آن به معرفی تصوف که موجب تهذیب نفس و تصفیه روح میشود پرداخته است.

رساله علمی - تحقیقی فوق الذکر حاوی مقدمه، پنج فصل، نتیجه گیری پژوهش و پیشنهادها است. مفید بوده، موصوف بعد از نگارش مقدمه در فصل اول این رساله مبرمیت موضوع و ضرورت به تحقیق در این مورد و کتب و رسالات که درعرضه به رشته تحریر در آورده شده معرفی نموده است. در فصل دوم تعریف منابع و انواع تصوف را تحت بحث قرارداد و درفصول بعدی بالترتیب مقامات و احوال صوفیه، اصول تصوف، جایگاه تصوف، طریقه های مشهور و نقد به طریقه های تصوف را تحت بحث قرارداد، من که رساله مذکور را با دقت مطالعه نمودم معلومات مفید در آن جمع آوری شده به شیوه علمی و اکادمیک تحریر یافته و از منابع عمده و مورد اعتماد استفاده گردیده است؛ بناءً بنده رساله علمی - تحقیقی هذا را جهت ترفیع دانشمند محترم محقق خواجه ذاکر صدیقی به رتبه علمی معاون سرمحقق کافی میدانم و

چاپ و نشر آن را ضرورت می بینم از الله تعالی مؤفقیات های بیشتر در
راه رشد و تعمیم فرهنگ والای اسلامی را برایش آرزومندم.

با احترام

معاون سرمحقق فضل الرحیم محمود

مقدمه

تصوف و عرفان از موضوعاتی است که طیف گسترده‌ای از افراد برجسته و دارای خصایص ویژه را در طول قرون متمادی و در سرزمین‌ها و فرهنگ‌های گوناگون به خود مشغول ساخته و در سراسر حیات فکری و اجتماعی ایشان اثر گذارده است. و اینان کسانی هستند که از آنها به عنوان عارف و یا صوفی و مانند آن یاد می‌شود؛ افزون بر این اذهان گروهی بس فراوان‌تر را متوجه خود ساخته‌است؛ کسانی که اگر چه مستقیماً در این میدان وارد نشده، منازل آن را طی نکرده و به اهداف آن نایل نگشته‌اند، اما همواره در پی شناخت حقیقت آن، پژوهش درباره صحت و سقم مبانی و اصول و طریقه و روش پیشنهادی آن برای سیر و سلوک و نیل به سعادت حقیقی بوده‌اند.

در این میان گروهی طرفدار تصوف و عرفان، دسته ای مخالف آن بوده‌اند، جمعی نیز مسأله را مبهم دانسته، قضاوت قطعی ازسوی غیر عارف و صوفی درباره عرفان و تصوف را ناروا میدانند، این به خاطر ویژگی خاص عرفان و تصوف است که جزسالك، از منازل و مقامات و مراحل آن کسی نمیتواند اطلاعی حاصل کند.

مسائل قابل طرح و بررسی در این قلمرو بسیار متنوع و گوناگون است، شمار آن به صدها مسأله می‌رسد که پژوهش شایسته در باره

هریک از آنها نیازمند صرف سالها تحقیق و تتبع از سوی خبرگان و آشنایان به این مسأله بغرنج و کهن است. برخی از این مسائل تاکنون مورد پژوهش قرار گرفته و بسیاری از آنها هنوز بکر و دست نخورده در انتظار اندیشمندان کنجکاو و دانشوران تحلیل گر و علاقه مند به عرفان و تصوف بسر می‌برد .

شایان ذکر است که این مسأله از اهمیت سرشاری برخوردار می‌باشد، و دیر زمانی است که مورد بحث و گفتگو میان گروه‌های مختلف، اعم از مخالفین و موافقین عرفان و تصوف، واقع شده، به ویژه در سالهای اخیر بعد تازه‌ای به خود گرفته‌است. چه، گروهی از مستشرقان مغرض و یا ناآگاه به حقیقت دین اسلام و معانی ژرف آیات قرآن اظهار داشته‌اند: تعالیم قرآن در سطح عوام و فهم توده مردم است، و هرگز اشاره و دلالتی برمعانی لطیف و بلند عرفانی ندارد. این اظهار نظرها ازسوی پاره‌ای از مستشرقان به مسأله مورد بحث اهمیت بیشتری میدهد

عوامل داخلی، که عبارت از سوء فهم نسبت به تعلیمات زهد که در قرآن و سنت آمده‌است، و افراط در آن، و نیز محیط اجتماعی که پس از گذشت چندسال از رحلت رسول گرامی اسلام در میان مسلمانان پدید آمد. یعنی سرازیر شدن ثروت انبوه به سوی مسلمانان، و گرایش به دنیا و لذت جویی و گردآوری ثروت از سوی سران

حکومت. صوفی‌گری در واقع عکس‌العملی است نسبت به وضع زندگی و تمایل شدید توده مسلمانان به دنیا و مصالح مادی و تجمل و ثروت اندوزی. این عامل موجب پیدایش زهد در میان شخصیت‌های معروف و کلانی شد؛ چون عبدالله بن عمر و حسن بصری، معضد بن یزید عجلی، ربیع بن خیثم و عامر بن عبدالقیس و غیره.

در این پژوهش کوتاه تنها در صدد آنیم که مبانی عرفان و تصوف را از دیدگاه اسلام بررسی کنیم. و البته مقصود از عرفان و تصوف جهان بینی و مسلک خاصی است که در میان مسلمانان پدیدار گشته و رشد و نمو نموده و مراحل تکاملی خویش را به مرور و در طی قرن‌ها پشت سر نهاده، و به صورت کنونی خود در آمده است. و در یک کلمه مقصود همان چیزی است که «عرفان و تصوف اسلامی» نام گرفته است. البته این به معنای انکار وجوه مشابهت و وجود عناصر مشترک میان این حوزه با دیگر حوزه‌های عرفان نیست، بلکه مقصود توجه به نکات افتراق و تفاوت، تکیه بر ویژگی‌های خاص «عرفان اسلامی» است.

همت ما در این نوشتار کوتاه شناخت بیشتر عرفان نظری است که جنبه علمی و مکتوب بیشتری دارد و البته در ادامه اشاره‌ای نیز به عرفان عملی خواهد رفت، قبل از ورود به بحث تذکر این نکته لازم است که هر چند در نوشته‌ها و مکتوبات اهل عرفان، عرفان و تصوف

مترادف با هم آمده‌اند ولي حساب كساني را كه آگاهانه در مسير
تصوف به سوء استفاده و سود جويي پرداخته و يا ناآگاهانه عقايد
باطل، و خلاف شريعت الهي را رواج داده اند؛ از حساب اهل عرفان
حقيقي بايد جدا كرد.